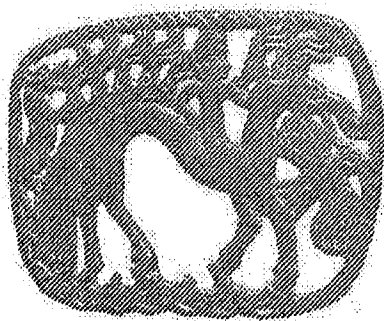

URÁLISZTIKAI TANULMÁNYOK 14.

PERMIEK, FINNEK, MAGYAROK

Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára

Szerkesztők:
Csepregi Márta és Várady Eszter

Technikai szerkesztő:
Gusztáv András

Budapest
2004

PERMIEK, FINNEK, MAGYAROK
URÁLISZTIKAI TANULMÁNYOK 14.

Készült a Finnugor Világkongresszus
Magyar Nemzeti Szervezete
támogatásával

© ELTE BTK FINNUGOR TANSZÉK

A borítón: Olaus Magnus Gothus „Carta Marina” (1539) – részlet
A belső címlapon: Képzeltbeli ló-szarvason ülő nő – komi bronzdíz
A képek EERO AUTIO Kotkat, Hirvet , Karhut – Permiläistä pronssitaidetta
(Atena Kustannus Oy, Jyväskylä, 2000) c. könyvéből származnak

Sorozatszerkesztők:

Domokos Péter

Klima László

ISSN 0238-6747

ISBN 963 463 713 2

Nyomdai munkák:

Syled Expressz

Megrendelhető:

ELTE Finnugor Tanszék

H-1088 Budapest, Múzeum krt. 4/i

Ugyanott megrendelhető a bővített CD-változat is.

Magyar frazeológiai egységek összehasonlító vizsgálata

udmurt, illetve orosz frazeológiai egységekkel (szomatikus elemek szerinti osztályozás alapján)

ALEKSZANDR JEGOROV

Izsevszk

A finnugor nyelvek frazeológiája különféle okokból rosszabbul van kutatva az orosz frazeológiánál. A magyar nyelvi frazeológiai egységek (a továbbiakban: FE-k) összehasonlítása az udmurt és orosz ekvivalenseikkel a mai napig gyakorlatilag nincsen kidolgozva. Szomatikusnak olyan FE-t szokás tartani, amelynek legalább az egyik szava valamelyik testrészt nevez meg.

Meg kell jegyezni, hogy ebben a kutatásban a FE fogalmat szélesebbnek tartom, így a frazeológiához tartoznak itt nem csak a tulajdonképpeni frazeologizmusok (szűkebb felfogásban), hanem más állandó szókapcsolatok is, pl. szólások, közmondások, szállóigék stb.

E cikknek a célja a FE-ek szomatikus jelek szerinti osztályozása és annak a meghatározása, hogy mennyire felelnek meg a magyar FE-ek szomatikus elemei az udmurt és orosz ekvivalenseik szomatikus elemeinek. A megvizsgált magyar FE-ek száma 449, és ugyanennyi az udmurt és az orosz megfelelő.

A szomatikus jelek szerinti osztályozás után a magyar FE-ek közül 37 csoportot különítettem el. A legnagyobb lett a *szem* elemet tartalmazó csoport (101 FE). Ezt az alábbi szomatikus elemeket tartalmazó FE-k követik, csökkenő számsorrendben: *kéz, fej, láb, száj, fül, nyak, orr, hát, arc, váll, ujj, test, haj(szál), tenyér, talp, kisujj, has, kar, marok, mell, öl, sarok, térd*.

A fennmaradt 13 csoport csak egy-egy FE-et tartalmaz a következő szomatikus elemekkel: *boka, bőr, derék, homlok, kebel, könyök, köröm, oldal, ököl, szakáll, szempilla, tarkó, tyúkszem*.

A magyar FE-eket először udmurt, majd orosz ekvivalenseikkel hasonlítottam össze. Számos esetben a magyar/udmurt, illetve a magyar/orosz FE mellett természetesen létezik megfelelő jelentésű FE a harmadik nyelvben is, ezt azonban ebben a vizsgálatban nem tüntettem fel. Továbbá csak azokat a csoportokat vizsgáltam meg, amelyek több, mint 10 FE-t tartalmaznak. Így a következő eredményre jutottam:

1) a magyar szomatikus elemeket tekintve az udmurt nyelvben a legtöbb megfelelése a következő elemeknek van: *szem* – *сун* (91,1 %), *fej* – *ӧӧп* (87,9 %),

láb – *пых* (87,8 %), *orr* – *ныр* (85,7 %), *kéz* – *ки* (83,1 %), *fül* – *пель* (73,9 %), *arc* – *ымныр* (69,2 %), *váll* – *пельнум* (60 %), *száj* – *ым* (51,9 %), *nyak* – *чырты* (50 %).

Szem – *син* elemmel példák: *szeme előtt lebeg* [РУВФС 225] – *син* азяз пуке / *сылэ* [СОВУЯ 104]; *szeme könnyben ázik* [РУВФС 206] – *синьёсыз* норадын [СОВУЯ 107]; *vkinek a szeme elé (sem) kerül* [РУВФС 163, 242] – *син шоры* (ööl) йотылыны / *шедыны* [РУС 178].

Fej – *йыр* elemmel példák: *fejét hajt vki előtt* [РУВФС 16, 282] – *кин* ке азын *йырез* мыкыръяны / *мыкыртыны*; *fejét veszi vkinek*; *levágja vkinek a fejét* [РУВФС 289] – *йырзэ* бералтыны [СОВУЯ 40]; *telebeszéli / teletömi a fejét vkinek vmivel* [РУВФС 100] – *кинлэсь* ке *йырзэ* / *йырвиэзэ* поромытыны / *уйжомытыны* / *түйаны* [РУС 183; СОВУЯ 40].

Láb – *пых* elemmel példák: *kihúzza a lába alól a talajt / a gyékényt* [РУВФС 62, 237] – *пых* йылысь(мыз) погыртыны [СОВУЯ 99]; *lábára állít vkit* [РУВФС 295] – *кинэ* ке *пых* йылаз султытыны / *пуктыны* [РУС 552]; *(megy,) aterra a lába viszi* [РУВФС 142] – *кытчы* *пыхёс* вуттозы/нуозы (мыныны) [РУС 178].

Orr – *ныр* elemmel példák: *lógatja az orrát* [РУВФС 43] – *нырзэ* / *йырзэ* ошыны [СОВУЯ 79; РУС 86]; *magasan / fenn hordja az orrát* [РУВФС 92] – *нырез* чатыртыны / *урдыны* [РУС 553]; *orra alá dörgöl vkinek vmit* [РУВФС 311] – *ныр* улаз донганы [СОВУЯ 105].

Kéz – *ки* elemmel példák: *üres kézzel távozik / jön / jelenik meg / tér vissza / marad* [РУВФС 194, 201, 213, 270, 317] – *тырттэм* / *буш* *кыин* кошыны / *лыктыны* / *вуыны* / *бертыны* / *кылыны* [РУС 878]; *vkinek a jobb keze* [РУВФС 245] – *бур* *ки(ыз)* [РУС 964]; *szerencsés keze van* [РУВФС 145] – *кыыз* *капчи* [СОВУЯ 48].

Fül – *пель* elemmel példák: *a füle botját sem mozgatja* [РУВФС 37] – *пельёсэ* но уг *выреты* [СОВУЯ 90]; *botfüle van*; *botfülű* [РУВФС 153] – *пельыз* гоно; *пельёсэз* шуба вуремын; *пель* вылаз куньмой гондыр пукем [СОВУЯ 89, 90]; *elenged a füle mellett vmit* [РУВФС 253] – *пель* съөрмүз лэзиз; *пелэз* өз пон.

Arc – *ымныр* elemmel példák: *kifutott a vér az arcából* [РУВФС 199] – *ымныраз* шапык *вирез* но ööl [СОВУЯ 139]; *(szinte) arcára / homlokára van írva (a bűntudat)* [РУВФС 107, 165] – *ымныраз* / *кымесэз* гоэстэмын [СОВУЯ 139; РУС 415]; *arcába vág vkinek* [РУВФС 23] – *синме* куштыны.

Váll – *пельнум* elemmel példák: *leveti (!) a terhet a válláról* [РУВФС 274] – *пельнумысь(мыз)* / *пельнум* вылысь(мыз) *секут* из *усуз* [СОВУЯ 90]; *széles vállú* [РУВФС 30] – *сажэнь* *пасьта* *пельнумо*; *vállvetve* [РУВФС 18, 114, 229] – *ваче* *пельнум* [РУС 965].

Száj – *ым* elemmel példák: *állandóan jár a szája* [РУВФС 336] – *кыл* кутэтэз ööl [СОВУЯ 64]; *Ami a szívében, az a száján / a nyelvén* [РУВФС 330] – *Мар* ке *кыл* йылаз *вүэ*, *сое* *ик* *вера* [СОВУЯ 73]; *befogja a száját*

[РУВФС 102, 248] – *ымез кортнаны* [СОВУЯ 138].

Nyak – *чырты* elemmel példák: *a nyakát teszi rá* [РУВФС 76] – *чыртызэ вандыны сётыны кин ке / маке понна* [РУС 640]; *kitekeri vkinek a nyakát* [РУВФС 158, 274] – *кинлэсь ке чыртызэ бералтыны* [СОВУЯ 40, 132]; *kitöri a nyakát* [РУВФС 150, 285] – *чыртыдэ / йырде бералтыны / чигтыны* [СОВУЯ 40, 132];

2) az orosz nyelvben a legtöbb megfelelése a következő magyar szomatikus elemeknek van: *orr* – *нос* (85,7 %), *szem* – *глаз* (83,2 %), *fül* – *ухо* (82,6 %), *kéz* – *рука* (78,5 %), *fej* – *голова* (74,1 %), *láb* – *нога* (70,7 %), *váll* – *плечо* (70 %), *arc* – *лицо* (69,2 %).

Orr – *нос* elemmel példák: *oda sem / ki sem dugja az orrát* [РУВФС 110, 190] – *(u) носа не показывать (не показатъ) куда, где* [РУВФС 110, 190]; *olyan sötét van, hogy (az ember) az orra hegyéig sem lát* [РУВФС 198, 321] – *(собственного) носа не видно* [РУВФС 198, 321]; *vkinek az orra előtt* [РУВФС 163, 225, 235] – *перед / под (самым) носом у кого (прост.)* [РУВФС 163, 225, 235].

Szem – *глаз* elemmel példák: *felnyitja vkinek a szemét vmire* [РУВФС 218] – *открывать (открыть) / раскрывать (раскрыть) глаза кому, на что* [РУВФС 218]; *Holló a hollónak nem vájja ki a szemét* [РУВФС 276] – *Ворон ворону глаз не выклюет* [РУВФС 27]; *szemrebbenés nélkül* [РУВФС 73] – *глазом не моргнуть (разг.)* [РУВФС 73].

Fül – *ухо* elemmel példák: *Az egyik fülén be, a másikon ki* [РУВФС 33] – *В одно ухо вошло, в другое вышло* [РУВФС 33]; *még a fülénél fogva sem cibálhatod / húzhatod el vkitől, vmitől* [РУВФС 100] – *за уши не оттащишь / не оттянешь кого, от чего (разг.)* [РУВФС 100]; *teletrombitálja / teleduruzsolja vkinek a fülét vmivel* [РУВФС 253] – *прокричать / прожужжать / протрубить (все) уши кому, о ком, о чем, про кого (разг.)* [РУВФС 253].

Kéz – *рука* elemmel példák: *Kéz kezét mos* [РУВФС 263] – *Рука руку моет* [РУВФС 263]; *kezét a szívére téve* [РУВФС 240] – *положа / положив руку на сердце* [РУВФС 240]; *más kezével kaparja ki (!) a (tűzből) a gesztenyét; mással kapartatja ki a (tűzből) a gesztenyét* [РУВФС 304, 331] – *чужими руками жар загребать* [РУВФС 304, 331].

Fej – *голова* elemmel példák: *friss / tiszta fejjel* [РУВФС 169] – *на свежую голову* [РУВФС 169]; *helyén van a feje / az esze* [РУВФС 76] – *голова на плечах (есть) у кого (разг. одобр.)* [РУВФС 76]; *vkinek a fejére ül / nő; vki fejére telepszik* [РУВФС 271] – *садиться (сестъ) на голову кому* [РУВФС 271].

Láb – *нога* elemmel példák: *(maja) összeesik / leesik a lábáról* [РУВФС 39, 204, 273] – *валиться / падать / сбиваться с ног* [РУВФС 29, 273]; *megingott a talaj a lába alatt* [РУВФС 245] – *почва / земля уходит /*

ускользает из-под ног чьих, кого [РУВФС 245]; *vkinek a lábaihoz otolva / esye kér / esdekel* [РУВФС 39] – *валяться в ногах у кого* [РУВФС 39].

Váll – плечо elemmel példák: *a vállát vonogatja* [РУВФС 259] – *пожимать плечами* [РУВФС 259]; *vállon vereget vkit* [РУВФС 72] – *хлопать по плечу кого* (неодобр.) [РУВФС 72]; *vki vállára nehezedik vmi, vminek a terhe / gondja* [РУВФС 63, 149] – *ложиться (лечь) на плечи кого, кому* [РУВФС 63, 149].

Arc – лицо elemmel példák: *arca verejtékével (dolgozik / keresi a kenyerét)* [РУВФС 35] – *в поте лица (трудиться / добывать свой хлеб)* [РУВФС 35]; *arcába tódul / száll / szökik a vér; elönti a pír az arcát* [РУВФС 102, 140] – *кровь / краска бросилась / кинула(сь) в лицо / ударила в голову* [РУВФС 140]; *arccal vmi felé fordul* [РУВФС 233] – *поворачиваться (повернуться) / встать лицом к кому, к чему* [РУВФС 233]

Az összegyűjtött anyag elemzése mutatja azt, hogy mind a magyar, mind az удмурт és az orosz frazeológia elég gazdag szomatikus elemekben, más szóval, számos FE struktúrájában különböző testrészeket megnevező szavak fordulnak elő. Közük a leggyakrabban a következő elemek fordulnak elő: *szem* – *син* – *глаз*, *kéz* – *ки* – *рука*, *fej* – *йыр* – *голова*, *láb* – *пид* – *нога*, *száj* – *ым* – *рот*, *fül* – *пель* – *ухо*, *nyak* – *чырты* – *шея*, *orr* – *ныр* – *нос* stb.

E jelenség nagyon könnyen megmagyarázható, hiszen mindig emberi dolog volt a környezet (emberek, állatok stb. magatartása, külső sajátosságai) megfigyelése, továbbá a testben történő folyamatok, változások megfigyelése is. Épp ezekre a külső és belső világról szóló folyamatosan bővülő ismeretekre támaszkodva, régóta alkotott az ember különféle szólásokat, közmondásokat és más találó, képes kifejezéseket is. Ennek következtében mindhárom nyelvben vannak testrészneveket tartalmazó FE-k.

Irodalom

- Краткий удмуртско-русский фразеологический словарь / Сост.: К. Н. Дзюина. Ижевск, 1967. 131 с.
- РУВФС – Русско-украинско-венгерский фразеологический словарь / Сост.: В. И. Лавер, И. В. Зикань. Киев–Ужгород, 1985. 371 с.
- РУС – Русско-удмуртский словарь / Под ред. В. М. Вахрушева. М., 1956. 1360 с.
- СОВУЯ – Средства образного выражения в удмуртском языке / Сост.: К. Н. Дзюина. Ижевск, 1996. 144 с.
- УРС – Удмуртско-русский словарь / Под ред. В. М. Вахрушева. М., 1983. 592 с.